

STEINBOCK, Dan. Televisio ja psyyke. Televisiosuhde, illusionismi ja anti-illusionismi. Espoo, 1983.

STEINBOCK, Dan. YLE:n tv-uutisten auditiivisten, visuaalisten ja lingvististen koodien kartoitusanalyysia: case study. Yleisradion suunnittelu- ja tutkimusosasto, sarja B 5, 1984.

STEINBOCK, Dan. Television ohjelmakieli tekstinä. Teoreettinen tutkimus (I). Yleisradion suunnittelu- ja tutkimusosasto, sarja B 1a, 1985. (1985a)

STEINBOCK, Dan. Television ohjelmakieli tekstinä. Empiirinen tutkimus (II). Yleisradion suunnittelu- ja tutkimusosasto, sarja B 1b, 1985. (1985b)

STEINBOCK, Dan. Television ohjelmakieli tekstinä. Empiirinen tutkimus (III). Yleisradion suunnittelu- ja tutkimusosasto, sarja B 1c, 1985. (1985c)

kirja~arvioita

Juhani Wiion käyttöarvolupaus

WIIO, Juhani. Televisio ja arkikäyttäytyminen. Tutkimus mahdollisuuksista vaikuttaa television avulla kansalaisten terveyteen liittyviin elintapoihin. Espoo, Weilin+Göös, 1984.

Juhani Wiion väitöskirjan **Televisio ja arkikäyttäytyminen** -otsikon kuullessaan saattoi joku odottaa jonkinlaista steinbockilaisen tarkastelun jatkoa: nimellään kirja lupaa panoksen psyyken ja television suhteiden tutkimukseen. Viisaasti Juhani Wiio on kuitenkin tehnyt lisäyksen alaotsikkoonsa: **Tutkimus mahdollisuuksista vaikuttaa television avulla kansalaisten terveyteen liittyviin elintapoihin.** Aivan tietämätön ei tämä väitöskirja steinbockistakaan ole. Useissa kohdin esitetään viittauksia, mutta varsin kriittisiä: "Väitteitä siitä, että katsoja avaa vain harvoin television katsoakseen ainoastaan tietyn ohjelman ja että katsojalle on monesti yhdentekevää, mitä hän katsoo (ks. Steinbock 1983, 41-43), voidaan yleistettynä pitää, ei vain lievästi virheellisinä, vaan jopa todellisuuden kanssa ristiriidassa olevina käsityksinä" (s. 172, korost. IKH).

Steinbockin väitöskirjaan **Televisio ja psyyke** perehtyneet voivat tosin olla perustellusti eri mieltä tuosta kritiikistä. Mutta Steinbock ei varsinaisesti ole Wiion tutkimuksen kiintoisin kysymys, vaikka hänen ajattelunsa torjuminen viittaakin tiettyyn todellisuuskäsitykseen. Eikä vain todellisuuskäsitykseen, vaan kokonaiseen paradigmaan, jota on tiedotusopissa totuttu nimittämään mm. vaikutustutkimukseksi, mass communication-traditioksi tai perillemenotutkimukseksi (ks. esim. Pietilä 1977 ja Kahma 1984).

Tutkimuksen empiirinen tehtävänasettelu rakentuu em. perinteen pohjalta seuraavan sisältöiseksi: "millä edellytyksillä ja missä määrin television kautta välitetyt, tietoisesti vaikuttamaan tarkoitettut sanomat voivat saada aikaan muu-

toksia vastaanottajien tiedoissa, asenteissa ja arkikäyttäytymisessä" (s. 49).

Tutkimus toteutettiin kolmivaiheisena: ensin kerättiin WHO:n ns. Monica-projektin perusotoksesta yksityiskohtaiset elintapoja ja terveystietoisuudesta kuvaavat tiedot. Televisiossa esitetyn **Terveyden avaimet** -kurssin kanssa samanaikaisesti toteutetussa tutkimuksen toisessa vaiheessa koottiin osalta perusotokseen kuuluneista tiedot tutkimuksen kohteena olevan kurssin vastaanotosta ja vaikutuksista. Tutkimuksen kolmas vaihe edusti yhteiskuntatieteissä nykyisin paljon suosiota saanutta ns. laadullista tutkimusta. Juhani Wiio haastatteli 36 henkilöä tutkimuksen kohteena olevista, ihmisen ns. terveystietoisuuteen liittyvistä asioista tarkoituksenaan selvittää televisiokurssin aiheuttamien muutosten pysyvyys pitkällä tähtäyksellä sekä "ennen kaikkea se, mille tekijöille kansalaisten puheena olevan kurssin myötä mahdollisesti toteuttamat arkikäyttäytymismuutokset pohjautuivat ja mikä osuus televisiokurssilla oli tässä prosessissa" (s. 121-122).

Juhani Wiion tutkimus tarjoaa empiriallaan uutta ja kiinnostavaakin tietoa niille, jotka ovat olleet tekemisissä terveystietoisuuden sosiaalitekologiaan liittyvien ongelmien kanssa. Se vahvistaa monella tavalla nykyisestä terveystietoisuuskäytännöstä kumpuavaa tiedotusajattelua yksityiskohtaista perillemenon mallia myöten.

Monille valistajille saattaa tulla yllätyksenä se, että todetut muutokset eivät olekaan niin ilmeisiä ja pitkäaikaisia. Televisiokurssin aktiivisin katsojakunta ei koostunutkaan pääasiassa sosioekonomisesti hyvässä asemassa olevista, vaan niistä, joilla oli "keskimääräisesti heikompi sosioekonominen tausta" eli vanhemmista naishenkilöistä. Informaation sosiaalitekologia hyväksytään yleisesti, ja kysymys onkin siitä, miten se saadaan puetuksi mahdollisimman myyvään pakettiin. Juhani Wiion mukaan "Käytännössä tämä tarkoittaa ei pelottelulle, vaan myönteisten käyttäytymismallien tarjoamiselle rakentuvaa, joukkotiedotuksen mahdollisuuksiin terveystietoisuudessa myönteisesti suhtautuvaa ja kulloinkin vallitsevan yhteiskunnallisen tilanteen huomioonottavaa terveystietoisuustietoa myös televisiossa" (s. 326; korostus

poistettu).

Juhani Wiio tiedostaa kyllä terveystietoisuuden sosiaalitekologiaan kohdistetut moitteet. Hän edustaa uutta, iloista ja ihmisläheistä terveystietoisuustietoa, jota ei pidä sotkea manipulointiin tai vallankäyttöön. **Terveyden avaimet** -kurssin, (jonka suunnittelussa myös Juhani Wiio oli mukana) "... tavoitteena ei ollut minkään ideologian tai maailmankatsomuksen istuttaminen, vaan nimenomaan kansanterveyden kohentaminen edistämällä terveitä elintapoja kansalaisten keskuudessa."

Ilman ideologiaa?

Eikö kurssilla sitten ollut mitään ideologiaa? Ei, vastaa Juhani Wiio; tarkoituksenaan oli "auttaa niitä ... jotka haluavat muuttaa elintapojaan terveellisempään suuntaan, mutta jotka eivät yksin pysty saavuttamaan tätä tavoitetta" (s. 105; korost. IKH). Edelleen kurssi "ei pyrkinyt koko yhteiskunnan tasolla kyseenalaistamaan tällä hetkellä luotettavimmiksi katsottuja käsityksiä terveistä elintavoista, vaan päinvastoin tukemaan niitä" (s. 106).

Veikko Pietilä on pohtinut artikkelissaan "Tiedon siirtoa vai yhteisyyttä" (1981) sitä, mikä tekee joukkotiedotuksen "ideologiseksi". Hän päätyy kysymään, olisiko joukkotiedotuksen ideologisuus juuri siinä, että "koska joukkotiedotusta on vaikeampi tiedostaa ja problematisoida yhteytenä kuin sisältönä, sen ideologisuus ei piilisi niinkään sen sisällössä sisältönä tai tietona sinänsä, kuin siinä yhteydessä, johon se ihmiset sitoo, ja tämän yhteyden luonteessa?" Toisin sanoen, terveystietoisuustietoisuuden ideologisuus ei niinkään olisi sitä, kuinka luotettavaa tai tieteellisesti tiedostettua sen tietoinen olisi, vaan yhteyttä, johon se esimerkiksi **Terveyden avaimet** -kurssin seuraajat solmii.

Veikko Pietilä yrittää myös vastata asettamaansa kysymykseen, missä mielessä ideologisuus voisi piillä tässä yhteydessä. "Ainakin kahdessa eri mielessä: (1) ensiksikin siinä mielessä että tuo yhteys kytkee ihmiset osaksi sellaista 'esitystä', jonka 'esityksellisestä' luonteesta he sen enempää kuin esittäjätäkään eivät hevin tule tietoisiksi, ja (2) toiseksi siinä mielessä että kytkeytyminen nykyisen joukkotiedotuksen kautta reprodusoi-

tuvaan vallitsevaan interaktio- ja organisaatiomuotoon **estää muunlaisten interaktio- ja organisaatiomuotojen syntymistä**" (korost. IKH). Joukkotiedotuksen esityksellisessä luonteessa on kysymys siitä, että esimerkiksi **Terveyden avaimet** -kurssin katsojat ovat tavallaan yleisönä seuraamassa sitä, mitä asiantuntijat näyttämöllä 'esittävät'. Kuitenkaan tätä tilannetta ei tiedosteta, katsojat eivät tiedosta seuraavansa Terveyskasvatus-näytelmää, vaan todellisuutta, joka **näyttää** heidänkin todellisuudeltaan. Myös voi olla totta, että terveyskasvatuksen organisoitumismuoto todella estää muiden muotojen, esimerkiksi koti- ja itsehoidon kehittymistä. Ihmiset vieraantuvat **omasta** ruumiistaan, **omista** elämäntavoistaan terveysvalistajien suosiollisella myötävaikutuksella. Terveysvalistus koetaan tarpeelliseksi yleensä; "nuoret, keskimääräistä paremmin koulutetut henkilöt pitävät iäkkäitä, keskimääräistä vähemmän koulutettuja henkilöitä useammin oikeana, että television avulla pyritään ainakin mainituilta osin tietoisesti vaikuttamaan kansalaisten arkikäyttäytymiseen" (s. 295).

Miksi juuri nuoret ja hyvin koulutetut? Siksi, etteivät he usko tarvitsevansa terveysvalistusta ja enemmänkin: **he ovat itse asettautuneet terveysvalistajan asemaan**. He näkevät todellisuuden jo valmiiksi sellaisena rakenteena, tai organisaationa, jossa uusinnetaan 'esittäjien' ja 'katsojien' suhde. 'Katsojat' ovat terveysvalistuskäytännössä sosioekonomisesti huonommassa asemassa olevia, 'keskiikäisiä vähän koulutettuja naisia'. 'Katsojat' eivät tule terveysvalistuksen esityksellisestä luonteesta tietoiseksi, vaan heille valistus aina tulee henkilökohtaisena kokemuksena omasta 'puutteellisuudesta' suhteessa siihen 'todellisuuteen', jota valistajat esittävät. Hyvässä asemassa olevat eivät tunne tätä puutteellisuutta, ja heidän näkökulmastaan terveysvalistus on aina **toisille tarkoitettua**.

Juhani Wiio kirjoittaa: Haastateltavista ainoastaan yksi aktiivinen tupakoitsija katsoi, että television kautta valistaminen on "puuttumista jokaisen yksityisiin asioihin" ja että "se tekee tupakoitsijoista entistä enemmän toisen luokan kansalaisia" (s. 296). Ensimmäinen ja ainoa tutkittava, joka tiedostaa 'katsojan' asemansa!

Juhani Wiio ei väitöskirjassaan problematisoi sitä, miksi kurssi nähtiin vastaantottajien keskuudessa "oikeutetuksi, tarpeelliseksi ja hyödylliseksi". Hän etsii näistä vastauksista tukea empaattiselle terveysvalistusideologialle, joka kietoo hänet itsensäkin niin taitavasti, ettei hän sitä pysty tiedostamaan. Hän jopa väittää valistusmyönteisyyden olevan "Seikka, joka sinänsä vie osaltaan pohjaa niin sanotun 'uuden journalismin' (Pietilä, K. kirjassa Hemänus & Pietilä, K. 1982) konseption tiukalta tulkinnalta". Tosi-asiassa terveysvalistusteknologian laaja hyväksyminen todistaa aivan päinvastaita.

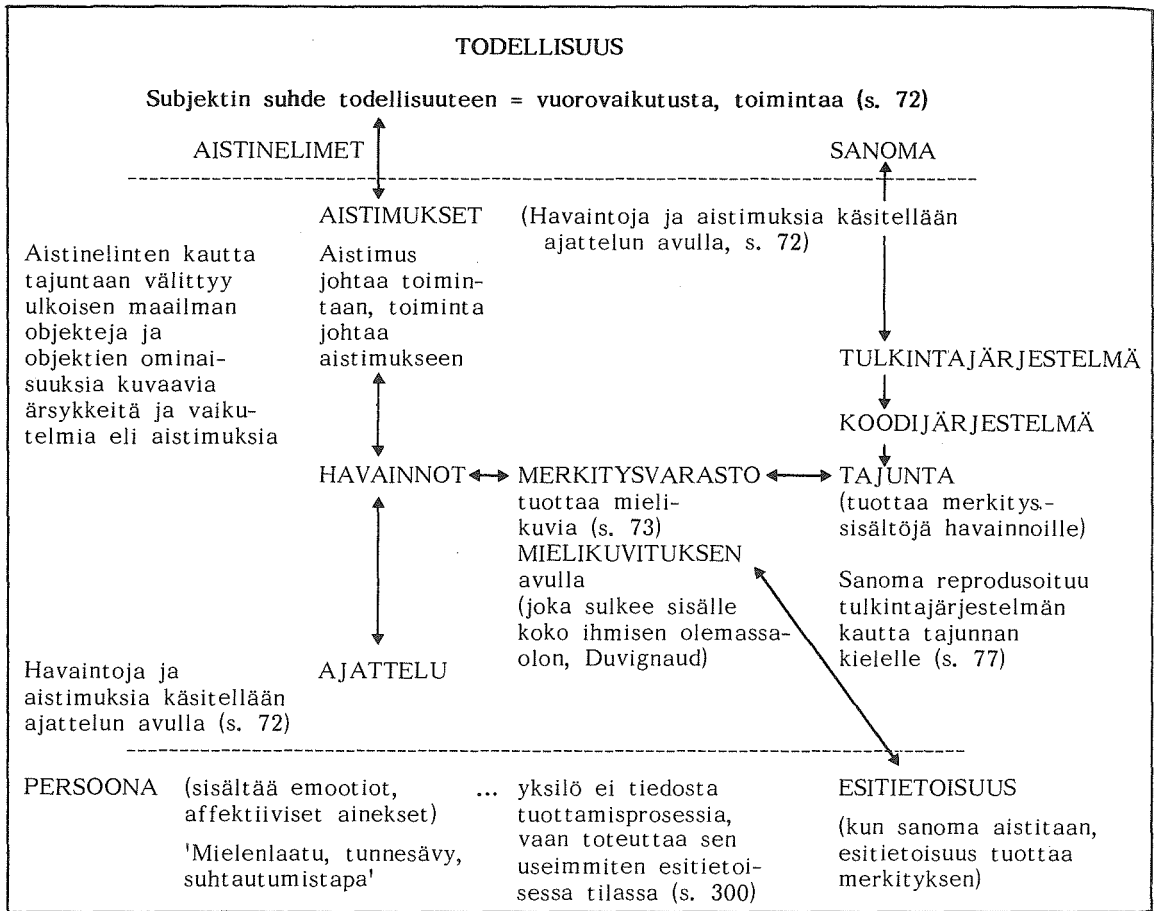
Todellisuusko suodattuu?

'Esittäjien' ja 'katsojien' suhdetta pyrittiin **Terveyden avaimet** -kurssilla toki kuroma umpeen monin muodollisin trikein. Yksi parhaimmista oli ns. studio-ryhmän käyttö. Ryhmä koostui 'aivan tavallisista ihmisistä', joille kuitenkin oli testien **perusteella määritelty** 'objektiivinen tarve' muuntaa tupakointi-, ruokailu- ja liikuntatottumuksiaan. Wiion mukaan "ryhmän jäsenten käyttäytyminen poikkesi merkittävästi käytettävissä olevan lääketieteellisen tiedon pohjalta ajateltavissa olevista ihanne-elintavoista ja käyttäytymismalleista" (s. 107).

Kysymys oli ihmisistä, jotka olivat hyviä 'katsojan', eli **ns. huono-osaisen tavallisen ihmisen 'esittäjiä'**. Mutta sitä eivät **todelliset** katsojat tiedostaneet. He eivät tienneet että kysymys oli vain 'esityksestä', eli heidän omasta kuvastaan, joka ei kuitenkaan ollut oma kuva, vaan lääketieteellisten tosiseikkojen pohjalta määritelty 'epäihmiskuva', jonka avulla vain havainnollistettiin tieteellisesti ihanteellista ihmiskuvaa. Miksi muuten ei käytetty hyväksi myös psykologisen tai yhteiskuntatieteellisen tietämyksen pohjalta konstruotavaa ihanne-elämäntapaa?

Televisio ja arkikäyttäytyminen -tutkimuksen terveysvalistusideologia nojautuu myös saumattomasti siihen tiedotuksen tavanomaisesta käytännöstä kumpuavaan käsitykseen, jossa keskeisin käsite on **tiedon välittäminen** (vrt. V. Pietilä 1981). Juhani Wiio on tosin tehnyt paljon työtä välttääkseen perinteisen injektiomallin käyttöä. Kirjaan on kerätty

Kuvio 1. Juhani Wiion tietoteoria

mahtava vaikutusteoreettinen arsenaali, joka käsittää nimiä Leontjevistä Umberto Ecoon. "Vastaanottajalle lähettäjän tuottama sanoma on materiaalia, joka, kuten jo todettiin, ei ole hänelle sellaisenaan vielä mitään, vaan joka vaatii häneltä tulkintaa" (s. 87). "Se, millainen lähettäjän ja vastaanottajan tuottamien sanomien vastaavuus on, ilmaisee sen, kuinka paljon sanomasta on niisanotusti mennyt perille" (s. 90).

Tekstiä lukiessa mieleen piirtyy kuva Nordenstrengin (1978, 72) esittämästä ihmisen tiedonmuodostusprosessin "suodatinmallista". Nordenstrengin mukaan "tajuntailmiö on nyt ymmärrettävissä ihmisorganismien erittäin monimutkaisten toimintojen tuloksena" ja "muodostaa pohjan sille psyykkiselle toiminnalle, jolla on elämysvastikkeet ja joka on luonteeltaan tietoista: ihmisen havainto- ja ajattelutoiminta, hänen muistinsa,

älykkyytensä, puhekielensä, toimintasuunnitelmansa ja jopa käytännön toimintansa perustuu tajunnan olemassaoloon" (emt., 64-66; korostus poistettu). Juhani Wiio puhuu siitä, että yksilöllä on aktiivinen sanoman tuottajan rooli (s. 7) ja näin ilmeisesti uskoo pääsevänsä irti **Tiedotusoppi**-kirjan tietoteoriasta. Mitä tämä **Televisio ja arkikäyttäytyminen**-kirjan "sanomien tuottaminen" sitten merkitsee?

Juhani Wiioille se merkitsee mm. semiotiikkaa, "vaikkei sitä voidakaan pitää tiedotustutkimuksen totaalisena ratkaisuparadigmaksi" (korostus poistettu). Keskeisimpiä käsitteitä tässä ovat Juhani Wiion mielestä **koodin** ja **koodauksen** käsitteet, joita hän pyrkii selvittämään "niiltä osin kuin se on tämän tutkimuksen kannalta tarkoituksenmukaista" (s. 76). Tämä tarkoituksenmukaisuus merkitsee edelleen mm. sitä, että semiotiikan tie-

toteoreettisiin perusteisiin ei puututa, vaan määritellään "jopa tietoisien pinnallisesti soveltaen keskeisten, tutkimuksen peruslähtökohtien ymmärtämistä helpottavien käsitteiden sisältö" (s. 76).

Kuinka nämä käsitteiden määrittelyt sitten helpottavat tutkimuksen peruslähtökohtien ymmärtämistä? Juhani Wiion "tietoteoriaa" on oheisessa kuviossa koetettu hahmottaa piirroksen avulla, joka on tehty Nordenstrengin "suodatinmallin" muistoksi.

Kuten kaaviosta havaitaan, Juhani Wiion väitöskirja ei suinkaan vielä ratkaise perillemenotutkimuksen umpikujaa, joka alkaa suodattimeen tulevista 'empiirisistä' aistihavainnoista ja päättyy 'tulkittuun, teoreettiseen ajatteluun'. Se, että "yksilön tajunnan tulkinta- ja merkitysjärjestelmä voidaan nähdä ... myös koodijärjestelmänä, jonka avulla yksilö tuottaa havaitsemilleen merkeille ja niiden muodostamille kokonaisuuksille (sanomille) merkityssisältöjä" (s. 82), ei vielä ratkaise edes terveystieteiden dilemmaa. On lopultakin aivan yhdentekevää, minkä muotoinen se mekanismi on, joka tietoa käsittelee, jos perimmäinen kysymys asetetaan siten, millaiseen yhteyteen ja miksi terveystieteiden ihmiset sitovat.

Jos Juhani Wiio olisi toteuttanut tutkimuksessaan erään kappaleensa alkuun (s. 201) juhlavasti sijoittamaansa Leontjev-sitaattia: "toiminta on tietoisuuden olemussubstanssi", hän olisi joutunut asettamaan perillemenotutkimuksen lähtökohdat omassa työssään kyseenalaisiksi. Miten Leontjevin perustavaa laatua oleva kiteytys ilmenee hänen "tietoteoriassaan"? Se on lopultakin samanlaista subjektin ja objektiivisen todellisuuden vuorovaikutusta kuin mikä tahansa käyttäytyminen. Toiminnan teoriassaan Leontjev ymmärtää toiminnan kokonaisuuteen myös ihmisen motiivit, sillä "motivoimatonta toimintaa ei ole" (Leontjev 1977). Toiminta sinänsä voi vaihdella toiminnan välitavoitteen saavuttamisesta itsetarkoitukselliseksi toiminnaksi. Kysymys terveystieteiden alttiiksi asettumisesta voi ratketa myös tältä suunnalta (ks. esim. Weckroth 1984). Juhani Wiion kompassi ei sinne osoittanut; osoittipahan vain perinteisten lähtökohtien käyttökelpoisuuden ja -kellottomuuden.

Irma Kaarina Halonen

Kirjallisuus

- HEMANUS, Pertti & PIETILÄ, Kauko. Seitsemän erää journalismista. Tampere, Vastapaino, 1982.
- KAHMA, Ilkka. Vaikutuksettomuuden myytti. Tiedotustutkimus 7(1984):4, s. 21-38.
- LEONTJEV, A.N. Toiminta tietoisuus persoonallisuus. Kuopio, Kansankulttuuri, 1977.
- NORDENSTRENG, Kaarle. Tiedotusoppi. Helsinki, Otava, 1978.
- PIETILÄ, Veikko. On the Scientific Status and Position of Communication Research. Tampereen yliopisto, tiedotusopin laitos, Julkaisuja N:o 35, 1977.
- PIETILÄ, Veikko. Tiedon siirtoa vai yhteisyyttä? Tiedotustutkimus 4(1981):4, s. 35-48.
- STEINBOCK, Dan. Televisio ja psyyke. Espoo, Weilin+Göös, 1983.
- WECKROTH, Klaus. Ajatuksia ihmisen toiminnasta ja sen tutkimisesta. Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia, sarja A 4/1984.